

קרבנות הבאים לאחר מיתה

מקורות - (א) זבחים ה-ה: "רמי ריש לקיש... בהוייתו יהא", מנחות ד: "אמר מר... יורשין חטאתה".

(ב) רמב"ם הלכות מעשה הקרבנות ג/ט.

(ג) זבחים ט: "אלא אי איתמר... אין כפרה למתים", ספרי שופטים פסקה סז, פירוש הנצי"ב שם ד"ה מלמד שהמתים.

(ד) זבחים ז-ז: "ואמר רבא חטאת... מקופיא מכפרא".

(ה) זבחים לח: "אמר רבי יוחנן... בחוץ חייב", רש"י ד"ה באות לאחר מיתה.

(ו) זבחים ז: "ואמר רבא עולה הבאה לאחר מיתה... דוקא קאמינא".

(ז) כריתות כז: "המפריש... קמ"ל", [נזיר כז-כח. "מתלב רבא... בקרבן אביר"], נזיר כז: תוס' ד"ה ואינו, תוס' רבינו פרץ שם (הובא בכנסת הראשונים עמוד עב), [מנחות צג. "תני רב חנניה... סוף הקדש יורש סומך"].

(ח) בבא קמא סו: תוס' ד"ה דגזל קרבן, פני יהושע שם, פסחים צח. "המפריש... שלמים", רש"י ד"ה לא יביאנו, תוס' הר"ד ד"ה המפריש, תורת כהנים בחוקותי פרק י"ב ה"י, ראב"ד שם "ואם גאול... רחמנא רבייהו".

(ט) זבחים ה-ו. "יתבי רב נחמן... מקופיא מכפרא".

א. היקף הדין

לקרבנות הבאים לאחר מיתה יש להתייחס בשתי רמות :
רמה אחת - האם קרבן קרב לאחר מיתה, או שמא ניתן להקריבו רק מחיים?
השאלה מוסבת על עצם יכולת ההקרבה, גם אם נניח שהקרבן הופרש מחיים ונתחמק מן השאלה הממונית הכרוכה בחיוב הפרשתו.

רמה שניה - אם כבר מקריבים קרבן לאחר מיתה, עבור מי הוא קרב? ניתן להעלות אפשרויות שונות אליהן נתייחס בפירוט בהמשך. אפשר לדבר על קרבן שקרב ללא בעלים (ויש לכך דוגמאות בהלכה), ניתן לומר שהקרבן קרב עבור המת, ויתכן שהקרבן קרב עבור היורש המביא אותו.

נפתח בשאלה הראשונה ונדון במסגרתה בעצם יכולת ההקרבה של קרבנות לאחר מיתה, על רקע סוגי הקרבנות השונים. מהגמ' בזבחים ה. משתמע שהיכולת לדבר על קרבנות הבאים לאחר מיתה מותנית בקבלת מושג כללי יותר של קרבן כשר שאינו מרצה.

למעשה, הגמ' עסוקה בנושא הכללי של 'שלא לשמה'. במשנה נקבע שמחשבת שלא לשמה המעורבת בקרבן, מקנה לרוב הקרבנות מעמד של כשר ולא עולה לבעלים לשם חובה. ריש לקיש תוהה על עצם קיומו של מעמד כזה, וכתגובה מצביע ר' אלעזר על מעמד דומה שיש לקרבנות הבאים לאחר מיתה. גם הקרבנות הללו כשרים אך אינם מרצים.

בגמ' מצוטטת המשנה בקינים פ"ב מ"ה, ובה רואים שעולת יולדת קרבה לאחר מיתה. דיון ממוקד יותר בסוגי הקרבנות הקרבים לאחר מיתה מופיע בסוגייה במנחות. בגמ' מובאת קביעה הנוגעת לקרבנות שנועדו להכשיר :

"א"ר ירמיה - מצינו שחלק הכתוב בין מכפרים ובין מכשירין - מכפרין אית בהו דאתו לאחר מיתה, מכשירין לית בהו דאתו לאחר מיתה. דתנן - האשה שהביאה חטאתה ומתה יביאו יורשין עולתה, עולתה ומתה לא יביאו יורשין חטאתה..."

(מנחות ד:)

רש"י על אתר מבאר שביולדת מתפקדת החטאת כקרבן המכשיר ולא כקרבן המכפר, ולפיכך היא לא קרבה לאחר מיתה. לעומת זאת, קרבן העולה שמביאה היולדת נועד לכפרה, וקרבנות מכפרים עשויים לבוא לאחר מיתה. גם הסוגייה במנחות ד: כורכת את המעמד של כשרים ולא מרצים כפי שהוא מתבטא בקרבנות הבאים לאחר מיתה עם המעמד של קרבן שהוקרב שלא לשמו. על רקע זה קובעת הגמ' שם שאשם נזיר ואשם מצורע הנשחטים שלא לשמן פסולים.

החילוק המעשי בגמ' הוא בין חטאת לבין עולה, אבל היסוד הכללי העומד מאחורי החלוקה הזו הוא ההבדל בין קרבן מכשיר לקרבן מכפר. גם במסגרת קרבנות מכפרים נרמזת אבחנה מסויימת, ואין קביעה כוללנית האומרת שכל הקרבנות המכפרים באים לאחר מיתה.

נבחן לדוגמה את הסוג הרגיל של חטאת הבאה על חטא. גם חטאת כזו אינה באה לאחר מיתה. המשנה בתמורה כא: (ומקבילתה במעילה י:) קובעת שחטאת שמתו

בעליה היא אחת מחמש חטאות המתות, ובחטאות הללו יש הלכה למשה מסיני שלמיתה הן הולכות.

לחלוקה הראשונית בתוך הקרבנות המכפרים בין עולה שבאה לאחר מיתה לבין חטאת שאינה באה לאחר מיתה ניתן להוסיף עוד קרבנות. אשם נמצא במחנה של החטאת, וגם הוא אינו קרב לאחר מיתה. גם ביחס לאשם יש הלכה הקובעת שבעיקרון הוא אינו קרב אלא יוצא לרעייה עד שיסתאב ובדמיו לוקחים עולה¹. לפיכך, הרושם המתקבל מן הגמ' במנחות לגבי חלוקה בין מכשירים שלא באים לאחר מיתה לבין מכפרים שבאים לאחר מיתה, מתנקז בקבוצת הקרבנות המכפרים לקרבן העולה בלבד. להשלמת התמונה ניתן לסנף את קרבן השלמים למחנה של העולה. בקרבן זה לא קיים כלל פן של הכשר או כפרה, ואין מניעה שהוא יוקרב לאחר מיתה. וכך אכן פוסק הרמב"ם להלכה :

"... מי שמת והניח קרבנו עולה או שלמים, הרי יורשו מביאו וסומך עליו ומביא נסכיו"
(רמב"ם הלכות מעשה הקרבנות ג/ט)

ברמב"ם נבלעת הקביעה הזו בדיון כללי ביחס לסמיכה. על כל פנים, הרמב"ם קובע שהקרבנות הבאים לאחר מיתה הם עולה ושלמים. כך גם מדויק במהלך הסוגייה בזבחים ה., כאשר ריש לקיש מוכן לקבל את המעמד של כשרים ולא מרצים (ובעקבותיו כמובן את האפשרות להביא קרבן לאחר מיתה) ביחס לקרבן נידר ונידב. קרבן נידר ונידב פירושו, בהקשר הכללי של הסוגייה, עולה ושלמים, וזאת בניגוד לחטאת ולאשם.

ניתן לבאר את הפיצול שבין חטאת ואשם לבין עולה ושלמים בשתי דרכים :

דרך אחת - קרבן הבא לאחר מיתה הוא קרבן כשר, אך את יעודו הוא מחטיא. אנו מוכנים לקבל החטאה של יעוד הקרבן רק באותם קרבנות שאין להם יעד מוגדר וממוקד כמו הכשר או כפרה. אשר על כן, עולה ושלמים שמגמתם מעורפלת מעט והם באים לריצוי או לכפרה כללית מקופיא, קרבים לאחר מיתה. לעומתם, חטאת ואשם שבהם מדובר בכפרה ממוקדת וכל שכן קרבנות מכשירים, אינם יכולים לבוא לאחר מיתה.

דרך שניה - יעד מסויים של כפרה מתאפשר גם בקרבן הבא לאחר מיתה. גם בחטאת ואשם, לו היינו מקריבים אותם לאחר מיתה, היתה מושגת רמה כלשהי של כפרה. אבל רמת הכפרה המלאה של הקרבן, אינה מושגת לאחר מיתה. ולכן, חטאת

1 אמנם אם שחטו סתם הוא כשר. אבל, כשרותו היא כקרבן עולה, כלומר אין מצב שבו אשם קרב כאשם לאחר מיתה.

ואשם שכל עניינם כפרה, אינם קרבים לאחר מיתה. לעומת זאת, עולה ושלמים שהכפרה מהווה בהם רק יסוד חלקי (אם בכלל) קרבים לאחר מיתה. יתכן שהסוגייה בזבחים ה. מדגישה מעט את הדרך הראשונה, ואילו מהסוגייה במנחות ד: עולה נטייה מסויימת לטובת הדרך השנייה. הנקודה המרכזית של הסוגייה בזבחים היא החלוקה בין קרבן הבא בנדר ונדבה לקרבן שאינו נידר ונידב. העולה מתרבה כקרבן הבא לאחר מיתה על תקן היותה קרבן הבא בנדבה. לעומת זאת, בסוגייה במנחות מתרבה העולה כקרבן הבא לאחר מיתה כחלק מעולם הקרבנות המכפרים, ומתוך קביעה מפורשת שגם בקרבנות מכפרים 'אית בהו דאתו לאחר מיתה'.

גם כאשר מפקיעים אשם וחטאת מהקרבה לאחר מיתה, יש לבחון בזהירות את מרחב ההיסקים שניתן להעלות מהפקעה כזו. יתכן שהפקעה זו מבטאת עיקרון כללי הנוגע לקרבנות שיש להם יעד מוגדר וממוקד. אבל יתכן שיש לצמצם את המסקנות ולקבוע שמיעוטים אלו קשורים בחריגה של הלכה למשה מסיני. נעמוד על עניין זה ביתר הרחבה ביחס לחטאת, ורק נעיר בשלב זה שהמהלך הכללי של הסוגייה תומך בהבנה עקרונית של מיעוט חטאת ואשם מהקרבה לאחר מיתה. הבנה זו מאפשרת להסיק מהמצב של 'לאחר מיתה' על המצב של 'שלא לשמה'.

עניין זה של היחס בין 'שלא לשמה' לבין 'לאחר מיתה' מעורר לבטים ביחס לאשם. אם לא פוסקים כר' אליעזר, מכשירים להלכה אשם הנשחט שלא לשמו. לפיכך ניתן לחזור ולהסיק בכיוון ההפוך, ולהכשיר אשם הקרב לאחר מיתה. בנקודה זו ניתן לפתח שני כיוונים:

כיוון אחד - ברמה מסויימת אף האשם בא לאחר מיתה. אפשרות להגדיר את האשם כקרבן הבא לאחר מיתה, עולה כבר בגמ' עצמה:

"... קשיא ליה לריש לקיש אשם דלא אתי לאחר מיתה? לימא ליה ר"א - אשם נמי אתי לאחר מיתה!..."

(זבחים ה:)

הגמ' בונה את האפשרות הזו על העובדה שאשם קרב למותרו. יתירה מזו, גם החטאת קרבה למותרה, והגמ' לא שוללת את היכולת העקרונית להסיק מכאן שחטאת תוכשר במצב של 'שלא לשמה'. הגמ' מציינת שביחס לדין של 'שלא לשמה' קיים מיעוט מיוחד ביחס לחטאת².

2 באשם קיים כמובן דין הקרבה לאחר מיתה בצורה נרחבת הרבה יותר מאשר בחטאת. הגמ' דנה מעט לאחר מכן בדין של אשם הניתק לרעייה, ושם אותה בהמה שהופרשה לאשם קרבה

כיוון שני - למסקנה, יש לנתק את הקשר שבין אפשרות ההקרבה לאחר מיתה ובין המעמד של כשר ואינו מרצה. יתכן שבקרבת מסויים יתאפשר מצב כזה, ואף על פי כן נדחה אותו מלבוא לאחר מיתה. זהו המצב השורר באשם שאנו מכשירים אותו שלא לשמו (והוא מקבל מעמד של כשר ואינו מרצה) אף על פי שהוא אינו בא לאחר מיתה³.

נחזור לחלוקה הבסיסית בין אשם וחסאת לבין עולה ושלמים. כאמור, מדברי הגמ' במנחות יוצא שגם בקרבן מכפר כמו עולה יש אפשרות של הקרבה לאחר מיתה. מהסוגייה בזבחים עולה שעקרונית לא מתאפשרת כפרה לאחר מיתה, ולכן מפקיעים חטאת ואשם בהיותם קרבתות מכפרים.

נקודה זו מעוגנת בהנחה שאין כפרה לאחר מיתה. לקביעה זו יש התייחסות במקומות נוספים. למשל, הגמ' בדף ז: מביאה מחלוקת לגבי שינוי בעלים לאחר מיתה. בגמ' לא מבואר האם שינוי הבעלים מתייחס לשינוי שמו של היורש המקריב את הקרבן, או שמא מדובר בשינוי שמו של המת שנוטר בעלי הקרבן.

לסוגייה זו נחזור בהמשך כאשר נדון בבעליו של קרבן לאחר מיתה, על כל פנים בשלב זה נציין שיש אפשרות לפרש את שינוי הבעלים כמוסב על המת. על פי אפשרות זו, ניתן לבאר את המחלוקת בגמ' ביחס לחלותו של שינוי הבעלים כמחלוקת בשאלה הכללית של כפרה לאחר מיתה.

המקום שבו מתייחסת הגמ' בצורה חזיתית לנושא זה, הוא בסוגייה הנוגעת לחטאת נחשון. הסוגייה נפתחת במימרא של רב משמיה דמבוג, ומימרא זו מתפרשת בדרכים שונות לאורך הסוגייה. באחד השלבים מבארת הגמ' באופן הבא :

"... אלא אי איתמר הכי איתמר - אמר רב משמיה דמבוג - חטאת ששחטה על מנת שיתכפר בה נחשון כשירה, אין כפרה למתים..."

(זבחים ט:)

שלב זה מבוסס על הלכה שנלמדה כבר בדף ז., ולפיה קיימות הגבלות מסויימות על הפסול של שינוי בעלים בחטאת. שינוי בעלים פוסל רק אם האדם שלשמו שחטו טעון חטאת אף הוא. במונחי הגמ' אנו צריכים 'חבירו דומיא דידיה' על מנת שהפסול של שינוי בעלים יחול.

למעשה כעולה. אפשרות זו אינה קיימת בחטאת (אם לא נכנף לכאן את המצב של מפריש שתי חטאות לאחריות).

3 לפי שיטת הרמב"ם, מצב זה קיים אף בחטאת. בהלכות פסולי המוקדשין טו/ח מצביע הרמב"ם על דוגמה לחטאת שהיא כשרה ולא עולה לבעלים. זאת כמובן חרף העובדה שחטאת אינה באה לאחר מיתה.

על רקע זה קובעת הגמ' שחטאת הנשחטת על שם מישהו מת אינה נפסלת בשינוי בעלים. נחשון הוא דוגמה למת, במסגרת הניסיון לדבוק במילים המקוריות של המימרא משמיה דמבוג. קביעה זו כרוכה בהנחה שאין כפרה למתים, ולכן אדם מת אינו נכנס להגדרה של 'חבירו דומיא דידיה'. אין משמעות לאמירה שאדם מת מחוייב חטאת, ועל כן המחשבה לשמו אינה פוסלת חטאת בשינוי בעלים. לעומת הסוגייה בזבחים ט: שעל פיה אין כפרה למתים, קובע הספרי בסוף פרשת שופטים שגם המתים צריכים כפרה. הספרי, בדיונו בפרשיית עגלה ערופה, מדייק מלשון הפסוקים :

"... הכהנים אומרים 'כפר לעמך ישראל', כשהוא אומר אשר פדית ה' - מלמד שכפרה זו מכפרת על יוצאי מצרים. כפר לעמך - אלו החיים, אשר פדית - אלו המתים, מלמד שהמתים צריכים כפרה..."

(ספרי שופטים פסקה סז)

הנצי"ב בפירושו לספרי מבאר שכפרה זו היא הבאת קרבן. אם מקבלים את דבריו, יש לנו מחלוקת חזיתית בין הספרי לסוגייה בזבחים ט:, הן בשאלה העקרונית של כפרה למתים והן ביישום המעשי של הבאת קרבן כפרה עבור מת.

ניתן לפשר בין שני המקורות הללו בשתי דרכים :

דרך אחת - אותה מציב הנצי"ב. הוא מפנה לגמ' בהוריות ו. שמצטטת חלק מן הספרי הזה, במסגרת הדיון בחטאת ציבור. הגמ' בהוריות קובעת שאין חטאת ציבור מתה, משום שאין הציבור מתים. הציבור הוא מושג נצחי שאינו 'מת' לעולם גם אם הפרטים שמרכיבים אותו מתחלפים.

לפיכך, חובת הציבור כציבור בקרבן (וזהו המצב בעגלה ערופה) אינה מתבטלת. ומכיון שהציבור מביא את הקרבן, הוא מסוגל לכפר גם על היחידים שמתו, והיו שייכים לאותו ציבור בעבר. זהו המצב בסוגייה בהוריות ובספרי בשופטים. הסוגייה בזבחים אינה דנה בקרבן ציבור, אלא בקרבן יחיד. כאן כבר אין יכולת להיסמך על החיים שמרכיבים ציבור ולהתכפר מכוחם, וכאן אין למתים כפרה.

דרך שניה - יש למתים כפרה חלקית. ניתן להשתמש כאן במושגים של 'מקופיא' ו'מקיבעא', ולומר שיש למתים כפרה ברמה נמוכה של 'מקופיא', אבל לא ברמה המחודדת של 'מקיבעא'. הפונקציה של כפרה על יוצאי מצרים מתפקדת ברמה של 'מקופיא' בלבד, ואילו כדי לפסול בשינוי בעלים מדין 'חבירו דומיא דידיה' יש צורך בכפרה 'מקיבעא'. כפרה כזו אין למתים, ולכן קובעת הגמ' בזבחים ט: שאין פסול בחטאת הנשחטת לשם נחשון.

למעשה, חלוקה זו בין כפרת מקופיא לכפרת מקיבעא בהקשר של 'חבירו דומיא דידיה' מופיעה כבר בגמ' עצמה. בגמ' בדף ז. מובא המהלך הבא :

"... ואמר רבא - חטאת מכפרת על חייבי עשה מקי... למימרא דבת מינה היא? והאמר רבא - חטאת ששחטה על מי שמחוייב חטאת פסולה, על מי שמחוייב עולה כשרה! מקיבעא לא מכפרא, מקופיא מכפרא"

(ובחים ז:י-י:)

רבא טוען שחטאת מכפרת גם על חייבי עשה, כדין עולה. בשלב הקושייה מעמתת הגמ' את הטענה הזו עם הקביעה שחטאת הנשחטת לשם מי שמחוייב עולה אינה נפסלת בשינוי בעלים. מקביעה זו נובע לכאורה שאין כאן 'חבירו דומיא דידיה' משום שהחטאת אינה מכפרת על העשין של חייבי עולה, בסתירה לדברי רבא. אבל הגמ' דוחה את הקושייה ואומרת שניתן להכשיר חטאת הנשחטת על מי שמחוייב עולה חרף העובדה שחטאת מכפרת על חייבי עשה. הטעם הוא שמדובר בכפרה מקופיא בלבד ולא בכפרה מקיבעא, ולשם יצירת המצב של פסול ב'חבירו דומיא דידיה' נחוצה כפרה ישירה וממוקדת, כפרה מקיבעא⁴.

אם נסכים לפיצול זה בין הכפרות השונות, נוכל לתמוך ברושם המתקבל מן הסוגייה במנחות ד: לגבי הקרבנות הבאים לאחר מיתה. נוכל לומר שגם קרבנות מכפרים עשויים לבוא לאחר מיתה, במידה שמדובר בכפרה מקופיא. כפרה זו היא הכפרה של עולה, ועל כן עולה באה לאחר מיתה. זאת בניגוד לחטאת ואשם בהם מדובר על כפרה מקיבעא.

יתכן שיש להפריד בנקודה זו בין חטאת לבין אשם. ראינו בעבר בהקשרים שונים את ההבדל בין מוקד הכפרה של קרבן החטאת למוקד הכפרה של האשם, הבדל

4 עיין בזבחים ז: ברש"י ד"ה מקופיא מכפרא, ובשטמ"ק באות [ח]. מדברי רש"י יוצא שרק במצב שבו המחוייב עולה אכן הפריש עולה, לא יחול הפסול של שינוי בעלים. אך, אם אדם יקריב חטאת לשם מי שמחוייב עולה ולא הפרישה, יחול שינוי בעלים. הטעם לכך הוא שלדעת רש"י גם כפרה מקופיא מסוגלת להוות תשתית לשינוי בעלים, ולכן גם המפריש חטאת על מי שעבירות עשה בידו פוסל אותה בשינוי. המקרה שבו המחוייב עולה הפריש עולה הוא מקרה מיוחד, ובו אנו מחילים את כל עבירות העשה שבידו על ראש הקרבן כבר מרגע ההפרשה. אשר על כן, מרגע ההפרשה הוא אינו מחוייב כלום, ולכן לא חל הפסול של שינוי בעלים. בשורה התחתונה, לפי רש"י אין מקום לאבחנה בין כפרה מקופיא לבין כפרה מקיבעא בהקשר של 'חבירו דומיא דידיה'. יש לציין שפשטות לשון הגמ' נוטה להסבר המוצע בשיעור, ולא להסברו של רש"י.

שנידון באריכות בדברי הרמב"ן על התורה בפרשייה של אשם מעילות⁵. העיקרון הבסיסי שהוא מעלה, נעוץ בהפרדה הבאה.

החטאת ביסודה מכפרת על החטא. החטא טעון תיקון, ולשם כך נועדה החטאת. האשם במהותו מכוון כלפי האדם החוטא ולא כלפי החטא. האשם מגן על האדם מפני האשמה (=שיממון וכליון כפי שמבאר הרמב"ן) ואין תפקידו לתקן חטא. אחת ההשלכות של הבדל זה היא בפרישה של תועלת הקרבן על פני ציר הזמן.

החטאת בטבעה מכוונת לעבר, משום שהחטא התבצע בעבר ויש למחוק ולנקות אותו. האשם מכוון כלפי העתיד, והוא נועד להגנה עתידית על האדם מפני עונש של כליה. לפיכך, בקרבן החטאת היה מקום לדבר ברמה העקרונית על כפרה גם לאחר מיתה. החטא נותר בעינו והוא עדיין זקוק לתיקון. ואכן, אלמלא ההלכה למשה מסיני, היינו מציעים שגם חטאת תוקרב לאחר מיתה.

לעומתה, האשם בא להגן על החוטא שלא ימות. מובן שאין טעם בהגנה על מי שכבר מת. במובן זה מתקרב האשם למעמד של הקרבנות המכשירים. הגמ' במנחות ד: מציינת שקרבנות אלו ודאי אינם קרבים לאחר מיתה. יעודם כה ממוקד, שאין משמעות להקרבתם לאחר מיתה.

אם כן, כפי שאין משמעות להכשרת מת לאכילה בקדשים, כך גם אין משמעות להקרבת אשם שיגן עליו מפני עונש, וזאת גם בלא הלכה למשה מסיני. אמנם יש הלכה למשה מסיני ביחס לאשם הניתק לרעייה, אבל אין הכרח להבין שההלכה עוסקת בחוסר ההקרבה של אשם כזה. אפשר להבין שההלכה מתמקדת בנייתוק לרעייה, וזוהי מחלוקת ראשונים⁶.

יתכן שיש ליצור מודל מורכב יותר ביחס לחטאת. בחטאת נאמר שקיימות שתי הלכות המפקיעות כפרה לאחר מיתה :

הלכה אחת - חטאת לא קרבה ללא בעלים. משום כך, חטאת שמתו בעליה למיתה אזלא על רקע ההלכה למשה מסיני.

5 עיין בפירושו לויקרא ה' טו.

6 עיין בהקשר זה בשיעור מספר 8 הנוגע לדין אשם הניתק לרעייה. יש לציין שלפי הבנות מסוימות לא מדובר בהלכה למשה מסיני אלא בלימוד ישיר מפסוק, ואז גם אם מסבים את הלימוד לעצם חוסר ההקרבה של האשם ניתן להצביע על הבדל בין אשם לחטאת. חטאת זוקקת הלכה מיוחדת וחרגה משום שבמהותה היא עשויה לכפר לאחר מיתה, ואילו כפרת אשם מופקעת מעיקר הדין על ידי לימוד ישיר מן הפסוקים.

הלכה שניה - אין כפרת חטאת לאחר מיתה. משום כך, לא ניתן להקריב את החטאת ואפילו אם היינו מתגברים על בעיית הבעלים. הלכה זו דומה להפקעה של כפרת אשם לאחר מיתה, והיא לא מעוגנת בהלכה למשה מסיני של חטאות המתות. הצורך בשילוב ההלכה השניה במודל של כפרת חטאת לאחר מיתה נובע מהסוגייה בדף ט: העוסקת בחטאת נחשון. באותו שלב בגמ' שבו מוסב הדיון לשינוי בעלים, לא מדובר באדם המנסה להביא קרבן עבור מת. מדובר באדם המביא חטאת לעצמו, וחושב במהלכה מחשבת שינוי בעלים.

תוכן מחשבת שינוי הבעלים הוא לשם נחשון דהיינו לשם אדם מת, והגמ' קובעת שהמת אינו בר כפרה ועל כן אין במחשבה כזו פסול. אבל אם נקצין ונאמר שברמה העקרונית מת הוא בר כפרה ורק בגלל ההלכה למשה מסיני אין היכי תימצי להקרבת חטאת לאחר מיתה, נצטרך לכאורה להסיק שמחשבת שינוי בעלים לשם מת פוסלת חטאת.

לפיכך, קביעת הגמ' ש'לשם מת' אינו פוסל במחשבת שינוי בעלים, מובילה להבנת ההפקעה של חטאת לאחר מיתה כהפקעה עקרונית. אשר על כן, יש לכאורה לבנות את המודל הכפול עליו הצבענו ביחס לחטאת לאחר מיתה.

אולי ניתן לדחות את המהלך הזה, אם נחדש בדין של 'חבירו דומיא דידיה' הבנה טכנית יותר. נוכל לומר שהמשבצת של 'חבירו דומיא דידיה' מכילה אך ורק אנשים שבפועל אפשר להקריב חטאת עבורם. עבור מת אי אפשר להקריב חטאת, ואפילו יהא הדבר מסיבה טכנית לחלוטין - עצם העובדה הזו מכשירה את מחשבת שינוי הבעלים עבור אדם מת. אם נסכים להבנה זו, נוכל לחמוק מהאילוץ להבין את הפקעת כפרת חטאת למתים כהפקעה עקרונית⁷.

שאלה זו של אופי הפקעת כפרת חטאת למתים, עולה גם בתחילת הפרק הרביעי. במשנה הראשונה בפרק מובאת מחלוקת בית שמאי ובית הלל :

"בית שמאי אומרים - כל הניתנין על מובח החיצון שנתן במתנה אחת - כיפר, ובחטאת

- שתי מתנות, ובית הלל אומרים אף חטאת שנתנה מתנה אחת - כיפר... "

(נבחים לו:)

7 יתכן שתהיה נפק"מ בין ההבנות הללו במקרה שבו אדם יקריב חטאת במחשבת שינוי המוסבת על חרש שוטה וקטן. לפי ההבנה הטכנית של חבירו דומיא דידיה, נכשיר הקרבה כזו. לפי ההבנה העקרונית יותר נוכל לומר שגם חרש שוטה וקטן מוגדרים כחבירו דומיא דידיה, היות שכעיקרון הם אינם מופקעים מכפרת חטאת (אף אם בפועל, ברמה הטכנית, הם לא מסוגלים להביא קרבן). אשר על כן, לפי הבנה כזו תפסל חטאת שהוקרבה במחשבת שינוי בעלים שמגמתה חרש שוטה וקטן.

להלכה פוסקים כבית הלל, והגמ' דנה לאור שיטתם במעמד של שלוש המתנות הנותרות :

"אמר רבי יוחנן - שלוש מתנות שבחטאות אינן באות בלילה, ובאות לאחר מיתה, והמעלה מהן בחוץ חייב..."

(זבחים לח:)

הקביעה הקשורה לדיון שלנו היא הקביעה האמצעית, על פיה שלוש מתנות שבחטאות באות לאחר מיתה. רש"י על אתר מבאר :

"אם נתן מתנה ראשונה ומתו בעליה - כבר כפר בראשונה, ואין שם חטאת גמורה על הדם עוד לפסול משום חטאת שמתו בעליה"

(זבחים לח: רש"י ד"ה באות)

רש"י מבאר מהי ההו"א לפסול את המתנות הללו. הוא שם את הדגש על הדין של חטאת שמתו בעליה. החידוש של הגמ' לפי רש"י הוא שלא קיימת בשלוש המתנות האחרונות הלכה למשה מסיני של חטאת שמתו בעליה, משום שהכפרה הושגה כבר במתנה הראשונה.

בנקודה זו אפשר לשאול, גם אם לא קיימת ההלכה למשה מסיני של חטאת שמתו בעליה, כיצד זורקים את המתנות הללו? הרי מדובר בקרבן מכפר, וכאשר הבעלים מתו אחרי המתנה הראשונה אין על מי לכפר. לכאורה החידוש של הגמ' אינו רק בשלילת ההלכה למשה מסיני, אלא בעצם העובדה שניתן לזרוק מתנות של קרבן חטאת על אדם מת.

עניין זה לא הטריד את רש"י, ומכאן אפשר להעלות אחת משתי מסקנות :

מסקנה אחת - כל כפרת החטאת מתנקזת למתנה הראשונה (לפי בית הלל). שאר המתנות נטולות מכל פן של כפרה, ועל כן אפשר לזרוק אותן לאחר מיתה. צריך כמובן לבאר שלא חלה עליהן ההלכה למשה מסיני של חטאות המתות, על כל פנים אין בעיה עם הכפרה על מת משום שאין בהן מימד של כפרה⁸.

מסקנה זו מחודשת ואולי אף מעט מרחיקת לכת. אמת היא שרק המתנה הראשונה מעכבת בחטאת (ולפי בית שמאי שתי המתנות הראשונות), אבל לכאורה אם זורקים את כל המתנות ולא מסתפקים במתנה הראשונה, הרי שיסוד הכפרה חל על כולן.

8 להבנה זו נוטה לשון דברי רש"י. רש"י מבאר ש'כבר כיפר בראשונה', דהיינו פן הכפרה שבחטאת מרוכז במתנה הראשונה. קביעה זו משמשת כבסיס לטענה ששלוש המתנות הנותרות אינן פוסלות מדין חטאת שמתו בעליה.

מסקנה שניה - אלמלא גזירת הכתוב של חטאת שמתו בעליה, חטאת היתה באה לאחר מיתה. זאת משום שחורף היות החטאת קרבן מכפר, סוג הכפרה שלה הוא כזה שחל גם על מתים. ואכן, כאשר פוקעת אותה הלכה למשה מסיני של חטאת שמתו בעליה וניצבים רק בפני בעיית הכפרה על המתים, אפשר לזרוק את המתנות הללו משום שיש כפרה למתים⁹.

ב. כתובת קרבן הבא לאחר מיתה

דנו בעצם האפשרות להקריב קרבן לאחר מיתה. אם מניחים שקרבן מסויים בא לאחר מיתה, יש לבדוק עבור מי קרב הקרבן. בפתח הדברים הצגנו בקיצור שלוש אפשרויות להגדרת הכתובת של קרבן הבא לאחר מיתה :

אפשרות אחת - הקרבן קרב ללא בעלים. יש דוגמאות לכך, למשל עולה הקרבה לקיץ המזבח¹⁰.

אפשרות שניה - הקרבן קרב עבור המת. אפשרות זו עולה אם מקבלים את הדעה שיש כפרה למתים ברמה כלשהי.

אפשרות שלישית - הקרבן קרב עבור היורש שמביא אותו. על רקע האפשרויות הללו נפנה למחלוקת האמוראים בדף ז: , ביחס לשינוי בעלים בקרבן הבא לאחר מיתה :

”... ואמר רבא - עולה הבאה לאחר מיתה, שחטה בשינוי קודש פסולה בשינוי בעלים כשרה - דאין בעלים לאחר מיתה, ורב פנחס בריה דרב אמי אמר - יש בעלים לאחר מיתה. אמר ליה רב אשי לרב פנחס בריה דרב אמי - דוקא קאמר מר יש בעלים לאחר מיתה ובעי לאיתווי עולה אחריתי, או דלמא דאי איכא כמה עשה גביה מכפרא? איל - דוקא קאמינא”

(ובחים ז:)

9 המהלכים האחרונים מסתמכים על העובדה שחטאת שמתו בעליה הולכת למיתה על רקע הלכה למשה מסיני. לימוד זה של 'הלכה למשה מסיני' נתפס כגזירת הכתוב חריגה, שאינה משקפת את המעמד הבסיסי של כפרה למתים. יש לציין את דברי הרא"ש בקינים פ"ב מ"ה, הדין בחטאות המתות בהקשר של חטאת העוף. מדבריו עולה אפשרות שהדין של חטאות המתות נלמד ישירות מפסוק. אמנם הוא נוטה לדחות את הלימוד הזה כאסמכתא בעלמא, על רקע הנחתו שחמש חטאות המתות הן הלכה למשה מסיני ולא לימוד ישיר מפסוק.

10 עיין ברמב"ן במלחמות בב"ק, (מא-מא: באלפס) שמתייחס לאפשרות כזו של קרבן ללא בעלים ביחס לאדם שגזל קרבן והקריבו.

רב פנחס בריה דרב אמי סבור שיש בעלים לאחר מיתה, ובמסגרת דבריו מעלה הגמ' ספק. ניתן לומר שיש בעלים במובן זה שזקוקים לקרבן נוסף כאשר הקרבן נשחט במחשבת שינוי בעלים. אפשר גם לומר שאין בעלים לאחר מיתה ברמה כזו, וכל המשמעות היא לעניין כפרה על עוד עשין שיש על המתכפר.

בגמ' לא מבואר מיהו המתכפר, וניתן לדבר על שני אישים אפשריים. רש"י על אתר מבאר שהגמ' דנה ביורש המביא את הקרבן. לפי רש"י, הספק בגמ' נוגע למידה שבה הפך היורש לבעלי הקרבן. אם הוא הופך לבעלים עד הסוף, הוא יצטרך להביא קרבן נוסף בתרחיש של שינוי בעלים. אם הוא הופך לבעלים רק בצורה חלקית, הוא יוכל להתכפר בקרבן אבל הוא לא יצטרך להביא קרבן נוסף, אם נפסל הראשון¹¹.

לפי רש"י עולה נקודה מעניינת ביחס לצד הספק שנדחה בדברי רב פנחס בריה דרב אמי. לאותו צד שהיורש יוכל להתכפר אי איכא כמה עשין גביה ואף על פי כן הוא לא יתחייב בקרבן במצב של שינוי בעלים, יש לנו מעין מעמד של נדבה. כלומר, קיים לפנינו קרבן שהיורש מסוגל להביא אבל לא רובצת עליו האחריות שרבעה על המפריש המקורי שמת. לפיכך, הוא אינו חייב באחריות הקרבן אם התרחש אירוע של 'שלא לשמה', ואף על פי כן אם הקרבן קרב כהלכתו הוא מתכפר.

בקרבנות של יולדת או של זבה קשורה חובת ההבאה והאחריות לכפרה. אך אצלנו, בשלב הספק בגמ', רואים שאין הצמדה הכרחית בין שני היסודות הללו, ותיתכן חובת הבאה המנותקת מהיכולת להתכפר. ניתוק זה הגיוני, משום שחובת ההבאה במהותה אינה קשורה לכפרה. חובת ההבאה יכולה להישען על שיעבודים שחלים על הנכסים כפי שמבואר בקידושין יג., ואילו הכפרה ביסודה אינה תלויה במעמד הממוני (אם כי יש לו השפעה על הגדרת הבעלים המתכפרים). מובן שיש לבחון את הדברים לאור המסקנה, שבה כן נקשרת היכולת של היורש להתכפר עם החובה להביא קרבן נוסף בתרחיש של שינוי בעלים.

עד כאן הלכנו עם הגישה של רש"י, לפיו בעלי הקרבן הוא היורש. לחילופין, ניתן להבין שהבעלים הוא המת ומחשבת שינוי הבעלים מוסבת כלפיו. הבנה כזו מאירה את הספק באור שונה, ולא נאריך בכיוון זה.

11 לפי ההסבר המוצע, מוקד הספק הוא עד כמה הפך היורש לבעלי הקרבן. אך ברש"י ניתן להבין שהספק ממוקד בנקודה שונה. משמע מדבריו שלפי שני צדדי הספק הופך היורש לבעלי הגמור של הקרבן, ובנקודה זו אין התלבטות. הספק ממוקד בשאלה מקומית בידי אחריות. לצד הספק הראשון, היורש גם אחראי על הבאת קרבן נוסף. לצד הספק השני, חיוב האחריות נובע מההקדשה בפה. אשר על כן, היורש אינו חייב בהבאת קרבן נוסף, היות שהוא לא נדר מידי.

האפשרות שירוש נכנס לתמונה בתור בעלי הקרבן ולא רק כמביא את הקרבן עבור המת, עולה בהקשרים נוספים. ראוי לציין בעיקר שלוש סוגיות :
סוגייה אחת - זבחים ה-1. בשאלת המעמד הקנייני של יורש בקרבן אביו.
סוגייה שניה - כריתות כז: בנוגע להבאה של חטאת על ידי יורש.
סוגייה שלישית - נזיר כז: ביחס לגילוח נזיר במעות שהפריש אביו.
 המשנה בכריתות גורסת :

"המפריש חטאתו ומת - לא יביאנו בנו תחתיו. לא יביאנו מחטא אל חטא..."

(כריתות כז:)

במשנה מובאות שתי קביעות עיקריות. הראשונה נוגעת לקרבן יורש, ובמשנה נאמר שירוש לא מביא קרבן חטאת עבור אביו. הקביעה השניה נוגעת לאדם עצמו, ועל פיה אי אפשר לשנות חטאת מחטא אל חטא. בהמשך מפרטת המשנה דוגמאות שונות של הבאה מחטא אל חטא.

בגמ' מבואר כי מקור הדין הוא בלימוד מפסוק, ומקור זה מצוטט אף בסוגייה בנזיר כז: . על רקע הבאת מקור זה מקשים התוס' :

"צ"ע - דמה איצטריך קרא? הא ודאי דחטאת שמתו בעליה למיתה אולא..."

(נזיר כז: תוס' ד"ה ואינו)

קושיית התוס' ממחישה את האפשרות לחלק בין שני רבדים המונעים הבאת חטאת לאחר מיתה. ניתן לתרץ את קושיית התוס' בכך שהגמ', לפחות בהו"א, חשבה שחטאת שמתו בעליה מהווה פסול בחפצא של הקרבן רק כאשר אין בעלים. לו היינו יכולים להגדיר את היורש כבעלים חדשים של הקרבן, היינו יכולים להקריבו. בהו"א, לדעת הגמ', המיתה אינה פוסלת את החטאת. המיתה רק יוצרת מציאות שבה אין בעלים, ועל מציאות כזו יש הלכה למשה מסיני שלמיתה אזלא. אבל לו היה אדם מתכפר בקרבן אביו, היינו מתגברים על המשוכה של 'חטאת שמתו בעליה'. לשם הפקעת היורש מהגדרתו כבעלי הקרבן נחוץ פסוק, ועל כן לא ניתן להסתפק בהלכה למשה מסיני.

יתכן שלמסקנה חוזרים ומבינים את הפסול של חטאת שמתו בעליה כפסול מהותי בחפצא של הקרבן הנוצר על ידי עצם תהליך המיתה, על כל פנים בשלב ההו"א אין הכרח להבין כך ועל כן נחוץ פסוק למעט יורש.

נקודה מעניינת נוספת, על רקע האפשרות שירוש הופך לבעלי הקרבן, עולה בדברי תוס' רבינו פרץ בנזיר. גם הוא מקשה בדומה לתוס' על הצורך בחידוש של

הפקעת יורש מהבאת חטאת אביו, אבל הוא לא מתמקד במקור מהפסוק אלא בקביעה כשלעצמה :

”וקשיא - דמאי צ”ל שלא יצא הבן בקרבן שהפריש אביו על הקלה וכל שכן על החמורה? תיפוק ליה דבעינן יושחט אותה לחטאתי - לשם אותה חטאת... ואם שחטה לשם חטאת אחרת הוי שנוי קדש ומיפסיל...”

(נזיר כו: תוס' רבינו פרץ ד"ה וקשיא)

בהתחלה מצייע תוס' רבינו פרץ להעמיד את הסוגייה בנזיר כרבא. רבא סבור שחטאת חלב הנשחטת לשם חטאת דם כשרה, ולפיו יש לחטאת מרחב תמרון מסויים שבו אפשר להעביר אותה בין חטאים שונים. היינו יכולים לומר שמרחב תמרון זה כולל גם את ההעברה של חטאת מאב לבנו, ועל כן נחוץ החידוש של המשנה שבה נדחית אפשרות כזו.

אבל תוס' רבינו פרץ דוחה את התירוץ הזה, ופונה להסבר אחר. הוא טוען שחרף הקביעה הברורה שאדם לא יכול לשנות חטאת מיעד אחד למשנהו, עדיין קיימת הו"א (שאותה היתה המשנה צריכה לשלול) שבן יוכל לכפר על חטאיו בעזרת קרבן חטאת שירש מאביו. וכך מבאר תוס' רבינו פרץ :

”... דהוה אמינא דכיון דראוי לומר דהבן יוצא בקרבן אביו משום דכרעיה דאבוא דמי, ונעשה החטאת שלו וירש אותה להתכפר בו כמו אביו - הרי נשתנה הרשות ויכול הבן להתכפר בו בכל מה שירצה להתכפר בו, ונהי דהאב לא היה יכול להתכפר בו כי אם על מה שהפרישו, הבן לא ירשו להתכפר בו חטאת אביו שהרי אין כפרה למתים, אלא ירשו להתכפר בו חטאת שלו...”

(נזיר כו: תוס' רבינו פרץ ד"ה וקשיא)

תוס' רבינו פרץ מחדש שחוסר היכולת להעביר חטאת מיעודה, אינו פונקציה של החפצא של הקרבן. הקרבן כחפצא יכול לכפר על חטאת דם אפילו אם הופרש במקורו על חטאת חלב. הבעיה היא מבחינת הגברא, כאשר המפריש אינו מסוגל לשנות את מסלולה של החטאת שלו.

היתה אם כן הו"א מוצקה לכך שיורש יכול להתכפר בחטאת אביו, למרות שמדובר בחטא אחר. שהרי כאשר היורש מסב את החטאת ממסלולה המקורי, הוא לא משנה את ההגדרות שהוא קבע בשעת ההפרשה שהרי לא הוא המפריש. ממילא פוקעים יעודי האב, ויש מקום לומר שהיורש יכול להתכפר. כמובן, הזהות הבסיסית נשמרת ועל כן לא נאמר שהיורש עשוי להפוך קרבן חטאת לקרבן עולה. אבל במסגרת

